

CSAPODY MIKLÓS

A REBELLIS KÁLVINISTA

Méliusz József az Erdélyi Fiatalok között (1930–33)

■ Az Erdélyi Fiatalok és a transzilvanizmus, csakúgy, mint egész nemzedékének, Méliusz életútjának is meghatározója, miközben a fiatal író a mozgalom történetének mellékalakja. Egyike az elsőként csatlakozóknak, akit baráti szálak fűztek Jancsó Bélához, de korántsem tartozott a vezetők közé. Noha mozgalmának fő temesvári népszerűsítője, a folyóiratban mindössze három írása jelent meg.¹ Hamarosan eltávolodott közösségétől, sőt élesen szembefordult vele. A mozgalom „megtagadásában” egyenes vonalú „eszmefejlődése”, erkölcsi és politikai meggyőződése vezette, melynek alakulására a korabeli európai baloldali irodalma, művészete, a transzilvanista Kuncz Aladár és a kommunista Gaál Gábor, a harmincas évek derekától a hitleri Németország fenyegető felemelkedése volt döntő hatással. Az Erdélyi Fiatalok körében eltöltött évei azonban éppen olyan fontosak a mozgalom történetében, mint a modern magyar irodalom klasszikusai közé emelkedő író életrajzában.

A szülővárosa polgári világát *Város a ködben* című regényében megörökítő Méliusz József (1909–1995) Temesváron, az Osztrák–Magyar Monarchiában jött a világra.² Írói nevét 1930-ban vette fel; első mentora, Endre Károly ajánlására Kuncz „szívesen bíbelődött verseimmel. Amikor az első közlésre került,³ kiderült, hogy »magyar költő« a Nelovánkovits horvát névvel nem debütálhat a Helikonban. De hogy kálvinista teológus voltam, Kuncz egy asszociációja – Meliusz Juhász Péter, aki a zürichi Zwingli teológiájához csatlakozott – a Méliusz névvel ajándékozott meg.”⁴ 1920-ban iratkozott be a temesvári piarista főgimnáziumba, ahol „rigorózus egyházi szellem uralkodott”. Az iskolában „meglehetősen beszűkítetten éltünk szellemileg, de a gimnáziumtól alig 100-150 méterre felépült temesvári szakszervezeti Munkásházban csakhamar felfedeztük” a könyvkereskedést, magyarul és németül azt a „fantasztikus, más, ellentétes irodalmat, amely már csak a piarista gimnázium szellemével szembeni ellentétességével is megtámogatott bennünket, néhány elevebb érdeklődésű fiatallembert abban, hogy a gimnázium bürtönszerű katolikus atmoszférájából ezen az úton lehet kitörni, van alternatíva az engedetlenségre”. Önképzőkörükben Ady, Karl Kautzky, Marx, Upton Sinclair és Szabó Ervin műveit olvasták.⁵ 1926. áprilisi feljegyzése szerint „Érdekes, hogy mily hatással lehetnek reám nagy tömegek mozgalmi, ha azokban élek, teljesen elragad a lelkesedés. Így rajongok a fascizmusért is. Amik főleg elragadnak: vallásvédelem, katolicizmus, fajvédelem, aszemitizmus.”⁶

A magyar nyelvű érettségi eltörlése után 1928-ban Budapesten érettségizett, a műegyetem építészeti karán festőnek, szobrásznak készült, hamarosan azonban felhagyott tanulmányaival. Nyáron apja társaságával és Szombati-Szabó István református papköltővel Ausztriában, Németországban, Hollandiában, Angliában, Franciaországban és Svájcban tett hosszabb utazást. Hazatérve Rotschingk és Schlosser szobrászok műtermeiben dolgozott,⁷ Budapesten „pocsék verseimmel Babitsot kerestem fel, aki tapintatosan átirányított Kassához”.⁸

Tizenkilenc éves korában Szombati-Szabó hatására áttért a református hitre. 1928 végétől a zürichi egyetemen hallgatott filozófiát és teológiát⁹ az 1928–29-es tanév téli és az 1929–30-as nyári szemeszterében¹⁰ a klasszikus német liberalizmust képviselő Arnold Meyer tanítványa lett;¹¹ „bár szorgalmas hallgatója voltam a filológus professzor racionalista görög újszövetségi exegézis-kurzusának, engem tulajdonképpen a [Karl] Barth-féle dialektikus – egzisztencialista – teológia érdekelt, amelynek előadója a zürichi egyetem filozófia karán a kierkegaardianus Emil Brunner professzor volt. – Kolozsvárt Tavasz Sándor professzor.”¹² Svájcból hazatérve „Előttem Erdély, akit nem is ösmerek, megyünk, vissza a hegyekbe, keleti hegyekbe, ahol sok az ima, a virág, és kevés a kételkedés.”¹³ Ekkoriban már az Ifjúsági Keresztyén Egyesület Ifjú *Erdély* folyóiratának egyik szerkesztője, rendszeres szerzője. A húszas-harmincas évek magyar ifjúságának Ady-, Móricz-, Szabó Dezső-féle „eszmetriászát” követve, ámde máris kritikusan, ő is fejet hajtott „Szabó Dezső előtt és mély csodálattal nézzük elementáris, a sötét magyar humuszából feltörő írásait [...], de nem fogadjuk el Szabó Dezsőt, a kritikust és a Szabó Dezső által kinevezett Szabó Dezső világirodalmárt!”¹⁴ A transzilvanista Kós Károlyt „erős tűző fáklya fényében látjuk. Ez a fáklya *az erdélyiség gondolata*, mely a föld szeretetével tölti meg a lelket és egy szigorú értelemben vett komoly, feladatos, súlyos életet élő jelenbe állít belé, új akarattal, új célokkal és új látással”.¹⁵

Az Erdélyi Fiatalok 1930. januári színre lépésekor „1929 nemzedékének” nagy reményű tagja. A csoportosulás, „rokon gondolkodású szabad individuumok szabad társulása egy lap körül”, nem volt előzmény nélküli. A legfontosabb korai fejlemény a *Tizenegyek* antológiája (1923),¹⁶ „a Kacsó [Sándor], Tamási [Áron], Jancsó Béla-féle első fellépés volt, amely a határváltozások utáni új generáció szellemében definiálta a romániai magyarság kisebbségi helyzetét. Ez azért volt fontos, mert meghaladta azoknak a nemzedékeknek a gondolkodását és öndefiniálását, amelyek az országhatárok megváltozása után a szellemi élet alakulását meghatározták, és nyilvánvalóan a régi Magyarországból hozták magukkal a koncepcióikat mind irodalmi, mind pedig politikai téren. Az Erdélyi Fiatalok Kós Károlyék, majd Kacsóék után harmadszorra igyekezett definiálni az erdélyi magyar kisebbséget, és ez a definíció egyben az aktivitás, a tevékeny társadalmi magatartás gondolati kidolgozását is jelentette.”¹⁷ Ettől a transzilvanizmustól jutott el kora marxizmusáig és avantgárdjáig. Prózaverseinek harmincas évek eleji népi nosztalgiaja világnézeti radikalizálódását mutatva még szabadversekben öltött alakot, expresszionizmusa később erősödött föl. A „mozgalmi tényvereket” a már az *Aréna* és a *Cockery* felé mutató szürrealista *Ben Hepburn* követte a *Korunkban*. Amikor a kolozsvári „irodalmi” teológusok a marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságban készültek fellépni, Kemény János azt írta Sényi Lászlónak, „N. Méliusz József fiatal költő is ott lesz, ki igen tehetséges, értékes fiú s a legmelegebben ajánlom jóindulatodba. Jó volna, ha Molter Károlynak volna egy kis ideje kissé elbeszélgetni vele irodalmi dolgokról.”¹⁸

1930-as zürichi nyári féléve után ősztől ismét Kolozsváron töltött egy évet a teológián. Erre az időre úgy tekintett vissza, „Az Erdélyi Fiatalokban a kálvinista Jancsó Béláék, velünk európaibb és fiatalabb rebellis egzisztencialista kálvinistákkal együtt már az etika felé húzták el, és a főket helyrevarsaváró szociológia taszították (Mikó Imre) Kós – annak láttuk: – partikulárisan magyar üdvtanát. Részben tehát »depolitizálták« a transzilvanizmust: ám másrészt a politikát transzcendenciákba átemelve – a környező valósággal is szembesítették. Ami végül is – milyen gyorsan! – az ihlető Kós és messianisztikus transzilvanizmusa messzemenő cáfolatáig sodorta nemzedékünket.”¹⁹ A folyóiratban megjelent első írásában a Barabás Miklós Céhet, az első modern erdélyi magyar művészegyesületet méltatta.²⁰ Már mozgalma első, 1930. májusi tordai estélyén fellépett,²¹ berlini tanulmányainak 1930. őszi megkezdéséig Temesvárról tartotta a kapcsolatot Jancsóval. Nemsokára

bebizonyosodott, hogy az Ifjú Erdély és az Erdélyi Fiatalok temesvári bázisa főként „a protestáns intelligencia”, de az új kisebbségi öntudatot hirdető ifjúságot „pártfogolta a liberális polgári intelligencia is »jövevény« magyarjaival”. A város mindkét lapnak, mozgalomnak otthonává lett; „Jelentős irodalmi esteket rendezett ott, Temesváron e lapok közönsége, és ezeken a felolvasóesteken nemcsak református papok és presbiterek vagy tanítók és tanárok voltak jelen, hanem elsősorban a város »hígmagyar« polgársága, értelmiségiek és középosztálybeliek.”²²

1930 októberében indult Berlinbe. Harmadik teológiai tanévét Kuncz ösztönzésére Párizsban akarta kezdeni, mégis Berlint választotta, Gaál ugyanis „emigrációs éveinek élményével, a kezembe adott húszas évek végi, harmincas évek eleji német irodalommal, lapokkal támasztotta fel bennem a még gimnáziumi találkozás ízeit, izgalmait, amiket Kassák írásai váltottak ki belőlem”.²³ Berlin „robbanászerűen teremtett világosságot a bennem kavargó káoszban. A Weddingen, a Nollendorf Platzon – és az egyetemen – a német forradalmi munkásosztály és a hitlerizmus, a haladás és a porosz reakció ütközött meg. Berlinen át zuhogott Európára egy történelmileg új humanizmus gyújtó üzenete, egy új humanizmus értelme: a fiatal, agresszíven modern szovjet irodalom.”²⁴ Magáról csak annyit írt Jancsóknak, „Amennyire zsebecském engedí, színházba is járok. [...] A művészetek nagy koporsóit, a múzeumokat is bujkálom, ha ingyen lehet bemenni. Na meg csavargok az utcákon is rengeteget [...]. Ha valamelyik estélyeteken verseimből valaki szavalna, úgy küldenék; szeretném, ha otthon nem felejténeek egészen el.”²⁵

Jancsó azt felelte, „Szeretném, ha máris eljutnál a Collegium Hungaricumba. Jó megismerni a fiúkat, a felfogásokat, s a lap szempontjából érdekel, hogy ők hogy fogadják”. Barátilag hozzátette, „Belső lelki válságodat az írott néhány sorból is kiérezem [,] és nagy szeretettel kísérem. De mint aki szintén átmentem ezeken, ajánlom, hogy a kenyérhez jutás szempontját ne feledd.”²⁶ A Collegiumban hamarosan otthon érezte magát. „Az egyetem közelében volt egy régi kastélyszerű épület, óriási magyar könyvtárral, az egyetem magyar tanszéke ebben az épületben működött.” Itt volt asszisztens Keresztury Dezső, aki már ismerte Méliusz nevét. „Hamarosan a legbensőségesebb kapcsolat alakult ki köztünk. Rendkívül sokat köszönhetek neki.” Társadalmi élményei Kereszturynek és az általa ajánlott olvasmányoknak köszönhetően „magyar élménnyé váltak, a magyar élmény értékét kapták meg”. Keresztury „már akkor teljes értelemben, a legjobb értelemben vett európai magyar szellem volt”; hozzá kapcsolódik egyik legnagyobb élménye: ő vitte el a Bauhaus építészeti kiállítására. „Óriási hatást gyakorolt rám az avantgárd virulenciája, amint az ama kor kül- és belépítészetén uralkodott.”²⁷ Berlini levele az *Erdélyi Fiatalok* 1931. áprilisi számában jelent meg. Az impulzív, szabad szellemű, mindinkább „balra tolódó” Méliusz szerint „Németországban kell eldőlnie azon polárisan ellentétes erők harcának, melyeket az imperialista kapitalizmus a fascizmusban és a marxi-lenini szocializmus a bolsevizmusban képviselnek. [...] A két ideológia, mely a megváltást ígéri, mint egymással szembeni küzdelem, főleg az ifjúságon belül jelentkezik. [...] A győztes ideológia lesz pedig az a feszítő erő, mely koncentrikus körökben hatva a mai Európa agonizáló arcát radikálisan meg fogja változtatni.” Úgy látta, a diákság nagy része a nációk által ígért „új államrend” híve.²⁸

Berlin után ismét „a kolozsvári református teológia. Első útja Tavaszy Sándor professzorhoz vezetett. Vele az első két zürichi szemeszter után a kolozsvári teológiára érkezve bensőséges viszonyba került. [...] Tavaszyval való első találkozásain a Teológia épületében található udvari lakása könyvtárszobájában, beszámolt berlini élményeiről, a kiélesedett társadalmi harcokról, a nemzetiszocialistákról, a kommunistákról. Utóbbiakhoz támadt vonzalmát már nem tagadta le. Nem is tehetette volna, Berlinből küldött újságcikkei a kolozsvári *Ellenzékben* – gróf Bánffy Miklós tulajdona, Spectator-Krenner Miklós és Szentimrei Jenő szerkesztették – és

a Brassói Lapokban nyilvánvalóvá tették eszmei tájékozódását.” Tavaszgy megen-
gedte Marx és Lenin tanulmányozását, „kialakult egy szemináriumféle. Kritika és
irodalom, a kisebbségi közélet kérdéseiben. Itt fogant meg az *Új arcvonal* antoló-
gia gondolata.”²⁹

1931 nyara hozta meg „Kolozsvárt a fiatalok palotaforradalmát”. Az *Új Arcvo-
nal* fiatal írói közül „az egyetlen öntudatosan látó Jancsó Elemér irodalomtörténé-
szen kívül egy sem halad, akár csak lóhosszal is, a dilettantizmusba posványosult
erdélyi irodalom előtt”.³⁰ Tamási is úgy nyilatkozott, „A tehetség nem nagyon dü-
hög a fiatalokban”.³¹ Az ugyancsak elégedetlen Gaál Gábor a prózáíróknál tapaszt-
alt több „fejlettséget”, Méliusz kivételével azonban „ezek sem haladják meg kö-
zölt darabjaikban a Helikon absztrakt irodalmát. Még rosszabbat kell megállapítá-
ni az antológia két ideológusáról, Debreczeni Lászlóról és László Dezsőről, Szabó
Dezső és Makkai Sándor e visszariasztó sűvölvényeiről.”³² Dsida Jenő „látszat-arc-
vonalnak” nevezte a csoportosulást, Méliusz prózájáról pedig úgy vélte, „zavaros-
san forrongó és kusza aránytalan. Irányzatos, aktivista írása nélkülözi az epikai
magvat. Ám stiláris lomhaságai és tehetetlenségei mögül is érzik jövő mondaniva-
lója s a tehetség valószínű ígérete.”³³ Buday György azt írta Jancsónak, „Nagyon
érdekel Méliusz [...] csak az EF-ban láttam még a nevét, s újabban a Helikonban.
Berczeli [Anzelm] Karcsi meséli, hogy Temesváron, ahol ő is közreműködött az EF
estjén (tudsz róla?), ő is részt vett, s hogy érdekes ember.”³⁴

1931. augusztus végén már „Két hete itthon. Végtelen nagy vágy Kolozsvárra
rohanhatni. Azért így messziről mégis nagyon hozzátok nőttem, és nagyon nehéz
lenne elszakadni! Itt [Temesváron] azon fáradozom, hogy a karácsonyi szünetben
vagy valamikor télen Erdélyi Fiatalok-estélyt kovácsoljak.” A rendezéshez Páll
Györgyöt, az Országos Magyar Párt bántási titkárát sikerült megnyerni; nemrég
„beszervezték a temesvári ifjúságot a Magyar Pártba, kb. 150 ember[t]. Van itt 17
beszervezett magyar műegyetemista is.”³⁵ Hamarosan „előadást tartok az Erdélyi
Fiatalokról és Tóth Zoltán tanárjelölt 2 hét múlva a kisebbségi ifjúság helyzeté-
ről.”³⁶ Előadásainkban teljesen az E. F.-ban megjelent cikkekhez tartjuk magunkat.
Ugyanezen előadásokat, bizalmas beszélgetésekkel fűszerezve, megtartjuk a
Blaskovits-telepi ifjúsági tagozatban, ahol is szintiszta iparos ifjúsággal állunk
majd szemben. Vezetőjük végtelen örömmel és szimpátiával fogadta ezen össze-
kapcsolási tervemet.” Az OMP Blaskovits-telepi gyűlésén „80-90 iparos, munkás
és vasutas, és a t[emes]vári magyarpárti, valamint a t[emes]vári sajtó képviselői
előtt kifejtettem röviden az E. F. célkitűzéseit. [...] Újság: hogy egy verseskönyvet
adok ki télen, nagyon válogatott, jó anyag. Erős bírálók rostálták, és biztatnak,
úgyhogy hiszek benne. Vállalná az E. F. kiadásra? [...] Az E. F. presztízisének ez
a »kiadás« nem fog ártani, se erkölcsileg, se anyagilag, énnekem viszont – »vallás
és vállalás« mellett – kis reklám és talán néhány előfizető.”³⁷ Annak ellenére azon-
ban, hogy a folyóirat „Korai népies költeményeimet tartalmazó verseskönyvemet
is hirdette”,³⁸ 1932-ben már nem tudtak elegendő számú előfizetőt szerezni.

Bár a Magyar Párttal az Erdélyi Fiatalok mozgalma kezdettől szemben állt, a
párt temesvári-bántási tagozatával Méliusz, Tóth Zoltán és Mikó Imre közremű-
ködésével jó kapcsolatot alakítottak ki. Méliusz szerint „A temesvári szervezetre
a közeli Lugoson élő dr. Jakabffy [Elemér] volt nagy hatással, a Magyar Kisebbség
szerkesztője. Az OMP temesvári szervezete abban különbözött az erdélyi szerve-
zetektől, hogy nem volt »gentry« jellegű, az iparosok nagy szerepet játszottak, (tár-
sadalmitag) hangsúlyozott polgári jellege volt. A M[agyar]P[árt]-hoz közelálló val-
lásos ifjúsági szervezetek a külvárosokban ugyancsak a népiek (városnépiek) vol-
tak. Meghatározó: Temesvár ipari város. Ennek megfelelő társadalmi szerkezetű
erős középpolgársággal.”³⁹ A bántási tagozat a tömegszervezésben egyedülálló
eredményt ért el, irányvonala is eltért a kolozsvári központ „arisztokratikus”
politikájától.⁴⁰ Másfél évtizedes működése során „a magyarságnak túlnyomó több-

ségét magába tömörítette”, sikeresen fogta össze „a magyar ipari munkásságot is, sőt az egészen nincstelen napszámos rétegeket is. A jövő szempontjából legnagyobb jelentőségű cselekedete az ifjúsági tagozat, majd későbbi nevén »ifjúsági szakosztály« kifejlesztése volt, mely az évek folyamán a legélénkebb, legeredményesebb munkát végző szervezetévé vált a Magyar Pártnak, a magyar jövő komoly reménységévé.”⁴¹ Az Erdélyi Fialatok temesvári estjére 1931. szeptember 10-én került sor.⁴² „A Blaskovits-telepen *Tóth Zoltán* tanárjelölt segített nekem, aki igen agilis, lelkes és intelligens fiú, jövőre biztos jó hasznát lehet venni Kolozsváron is. A mellékelt beszámolót vele írtam meg, már azért is, hogy ambicionáljam. Másik segítőm *Fráter Géza* bécsi orvostanhallgató volt.”⁴³

Kapcsolata megmaradt Kereszturyval is, aki 1931 októberében azt írta Berlinből: „Lehet, hogy Maga a kor szószólójának érzi magát s a »tömegek szócsövénév« akar válni, de kell-e vajon a tömegeknek? [...] egy kollektív lírikus szerepét legfeljebb úgy tudom elképzelni, mint egy hangét, mely kiemelkedik csupán a többi közül, de nem szócső, vagy prófécia gyanánt, hanem csak, mint egy szebben hangzó, erősebb torok, mely tisztábban éneklí azt, amit a többiek csak dúdolnak. Amit én eddig magától olvastam, amennyiben nem volt üres szó és egy nagy hang, a levegőben – elsősorban éppen a kávéházak levegőjében – párázó frázisok lecsapódása, hanem értékes emberi megnyilatkozás, az erősen individuális, nyelvében, érzésvilágában sajátos, nem mindenkinek érthető megnyilatkozás volt. Valami furcsa ellentmondást érzek programja és tehetsége között. A tömegmozgalmakat nem a lírai versek formálják, legfeljebb csak kísérik. [...] Maga szocialista, én is az vagyok, de én nem hiszek az emberek uniformizálhatóságában s szeretném, ha a magyarság nem oldódna fel egy forrongó, újból, előfeltételek nélkül alakuló román értelmiségben.”⁴⁴

Az 1932. január végi temesvári esten Demeter Béla, Dsida és Jancsó Elemér ismertette a folyóirat programját. „A »Temesvári Hírlap« szervezte és rendezte meg ezt a bemutatkozást, mely által a temesvári magyarság közelebbről láthatta az erdélyi magyar ifjúság eddigi és ezután végzendő munkáját.” Méliusz és Berczeli költeményei „harmonikusan egészítették ki a műsort, melyet dr. Tornya Gyula volt szenátor vezetett be, meleg szavakkal méltatva az »Erdélyi Fialatok« törekvéseit.”⁴⁵ A rendezvényről *Meghódították Temesvár közönségét az Erdélyi Fialatok* címmel számolt be a *Temesvári Hírlap*.⁴⁶ Az 1932. áprilisi lugosi estet az OMP ottani kulturális szakosztálya rendezte. „A magas nivójú műsoron Dr. Jakabffy Elemér képviselő az ifjúság mai generációs helyzetéről beszélt, nagy hozzáértéssel és melegséggel fejte ki az apák és fiak gondolkozási különbségének okait.” Szombati-Szabó műfordításokkal, „Markovits Rodion, a »Szibériai garnizon« szerzője pedig a volt magyar hadifoglyok szibériai helyzetéről szóló előadásával szerepeltek.”⁴⁷

Alig néhány nappal a temesvári rendezvény után a költőnek még 1932 januárjában, Csíkszentmártonban írt *Vásárnap este táncban* című versével kitört a „Méliusz-affér”.⁴⁸ Az indulatos sajtóvita Domokos Pál Péter támadásával kezdődött, mely szerint „Mi jót várhatna például az ember ettől a névtől: Nelovánkovits Melius József? Nekem e név hallatára végigborzongott a hátam, és hogy nem ok nélkül”. Méliusz „Kolozsvárról visszagondolt a kicsi székely falura, s amit így lelki szemével, az ahhoz párosult rosszakarattal, s valószínű, származásához méltó ősz magyargyűlölettel látott, azt leírta. Egy Nelovánkovits lelkéhez méltó hálakölteményt írt a falusi bálról, és ezt az írást egy magyarul írt zsidó lapba helyezte el”.⁴⁹ Tamási Áron megvédte a költőt,⁵⁰ az Erdélyi Fialatok pedig testületileg álltak ki mellette.⁵¹ Szerkesztőségi jegyzetük szerint „Verset ír egy fiatal író. Alája írja, hogy hol és mikor írta. A versben leírja a falusi lányok és fiúk táncát, ölelkezését. Az ölelkezés gyümölcse gyermekhulla. A hullát az Olt viszi lefele. A versre azt mondották: népgyalázás, a székely nép gyalázása, mert véletlenül a Székelyföldön dobta ki magából versét az író. [...] Rákiáltották, hogy hálátlan. Leköpte a házi-

gazdát. Az író fiatalember, meg kell vádolni az egész ifjúságot. Az ifjúság gyalázta meg a székely népet. Az író munkatársa egy lapnak. A lap gyalázta meg a székely népet. A lap munkatársai falumunkát végeznek. A falumunka megmérgezi a népet. El kell vadítani egymástól a népet és a fiatalokat. Az író neve szlávos. Rá kell kiáltani, hogy nem magyar. Vérvizsgát kell rendezni, nevet kell elemezni. Az író református, a megbotránkozott katolikus. Össze kell vesztíteni a két egyház ifjúságát, szét kell törni a féltve ápoltság békét.”⁵²

Miután Hoffmann Klárát 1932 nyarán feleségül vette,⁵³ a *Brassói Lapok* munkatársa lett, később végleg Temesváron telepedett le. Bár még az *Erdélyi Fialatok* munkatársa volt, 1932-re a mozgalom baloldali „felrobbantásáig”, „lemészárlásáig” jutott el. Egyik feljegyzése szerint „Őrült tempóban dolgozom. Itt volt Demeter János néhány napig és hozott munkát, ugyanis végleg felrobbantjuk az Erdélyi Fialatokat, amennyiben egy röpiratot adunk ki, amelyben az egész erdélyi magyar középosztállyal leszámol a mi baloldali frakciónk. [...] egy nagy tanulmányban az Erdélyi Fialatokat meszárólok le. Éppen ezen a véres munkán dolgozom.”⁵⁴ Demeter János *Falvak Népe* című kommunista hetilapjának első száma 1932 őszen jelent meg. László Dezső szerint „Bátor hangja fiatalos csengéssel tart ítéletet és követel új életet Erdély földjén. A falvak népét a felvilágosítás eszközeivel akarja hozzákapcsolni a mai napok valóságos kérdéseire.” A lap ugyanakkor „alig tesz többet a leromlott falusi tömegek *kedélyének aláírtésénél*. [...] Mi és mások is látjuk a mai magyar politikai élet kátyúba jutását, általánosítani azonban itt sem szabad. A szidásnak csak olyan mértékben van jogosultsága, amilyen mértékben jobb, egészségesebb politikai szervezeteket és tényleges érdekvédelmet adok. Evvel a hanggal és modorral ma nagyon könnyű olcsó sikereket elérni és elismerést aratni.”⁵⁵

Gaál csakhamar a *Korunk* társszerkesztőjének hívta meg,⁵⁶ ha pedig a katonaságtól „kiszuperálják, alkalmazom! Különböző lehetőségek volnának. – Mászt nincs kedvem ide venni. Magára volna szükségem.”⁵⁷ Méliusz azonban 1933 őszen a királyi lovas testőrség tagja lett,⁵⁸ közben számos bukaresti román irodalmi kapcsolatra tett szert. Demetert 1933-ban kizárták az Erdélyi Fialatok közösségéből, mások kiléptek; a mozgalom „már robban is szét és az erdélyi ifjúsági élet új és komoly periódus elé érkezett”.⁵⁹ Évtizedekkel később Méliusz úgy látta, mindaz, ami „tartalommal, társadalmi akciócélokkal tölthette meg azokat a népi-nemzetiségi mozgalmakat, amelyek a nemzetiségi kérdés társadalmi megoldását keresték”, a harmincas évek elejére meghaladottá vált, ekkor és ezért következett be az Erdélyi Fialatok kettészakadása. A törzsgárdából, „az erdélyiség-konceptióból, a Kós-féle elgondolásból, amely ugyan szociográfiát ajánlott, és a szociográfia, tehát a konkrét társadalomkutatás felé tájékozódott, kiszakadt az a baloldal, amely a kisebbségi kérdést társadalmi harcba vitte át a baloldal vonalán, politikába. Amitől az Erdélyi Fialatok óvakodott, holott önmaga is politikum volt.”⁶⁰

Nemsokára Mikó Imrének az *Erdélyi Fialatok* kiadásában megjelent szociográfiajéről, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdésről* (1932) írt a *Korunknak*. „Az erdélyi fiatal magyar értelmiség vonalán e könyv fontos állomást jelez nemcsak azért, mert komoly előretörést mutat, hanem azért is, mert elveiben, megállapításaiban és a konzekvenciák levonásában oda mutat megjelenésével, ahova az E. F. köré csoportosult értelmiségiek legújabbban érkeztek. [...] az E. F.-ban magára maradt regresszív csoport ideológiája merőben ellentétes Mikó I. tudományosan verifikált szociológiai alapelveivel és iránymutatásaival.” Következtetése szerint Mikó „a munkásság és a parasztság szolgálatában keresi »az új nemzeteknek a jövő társadalmához való jogát«. Ez a vallomástétel annak a dialektikus szükségességnek a felismerése és vállalása, amit az E. F. regresszív-idealista szárnya érdekei és romantikus faji ideológiája káprázatában megtagad.”⁶¹ Hasonlóan fogadta a *Korunk* László Dezső Széchenyi-könyvét (*Akarom: tisztán lássatok. Széchenyi*

István és a magyar jelen, 1931) is. Szabó Sándor szerint „a magyar fasiszták kimeríthetetlen fegyverraktárát a múlt képezi. Kizárólagos faji álláspontjuk eredményeképpen nélkülözi ez az ideológia mindazokat a szempontokat, amelyek konkrét alapját képezhetik egy mai reális helyzetelemzésnek. Ezért szükséges látásmódjuk önmaguk előtt való igazolására állandóan a múltat idézni.”⁶²

Méliusz sem volt kíméletesebb, amikor azt írta, „A fasizmus felé tartó magyar értelmiségi ifjúság egyik vezére László Dezső az »Erdélyi Fialatok« kiadásában most jelentette meg csörtető Széchenyi könyvét [...] az egész történelmi irodalom nem egyéb, mint a jelen problémái elől való kibúvás. L. D.-nél ez a kibúvás a hangoztatott objektivitásból és osztályfölöttségben a progresszív irányzatok elleni tudatos támadással bővül.”⁶³ A „fasiszta világhullám derekán” írta le a *Korunkban* azt is, az Erdélyi Fialatok szerinte „a fasizmusig esett vissza”, míg a Sarló „kitisztult szemléletében a tömegmozgalmi aktivitásig jutott el és így bázist teremtett egy egész generációs láncolat balra irányuló fejlődésének”.⁶⁴ Később is úgy látta, az Erdélyi Fialatok „erős reakciós tradícióinál fogva az ideológiai tisztuláshoz nem érkezhettek el”.⁶⁵ Ligeti Ernő azonban már akkor is úgy vélte, az Erdélyi Fialatokban „a liberalizmus eszmeköre nagyobb szerepet játszott, mint a konzervativizmus. Legalábbis ez kezdetben így volt. De az ifjúsági csoport a kívülről jövő támadásokat nem volt képes akkora lendülettel kivédeni, mint a Helikon. [...] Világnézeti téren is egyre inkább kiütköztek az ellentétek, úgyhogy 1933-ban az »Erdélyi Fialatok« kettészakadt”. Ezután „két teljes évig alszik minden ifjúsági mozgalom.”⁶⁶

Teológiai záróvizsgájával 1933-ban lelkészi képesítést szerzett.⁶⁷ „A Balázs Ferenc-i apostolság nem vonzott. Vagy Párizsban tanulok tovább, és zürichi egzisztencialista érdeklődésemet folytatom a Sorbonne filozófiai fakultásán. De már elmélyült bennem atyai-fiúi barátságom Gaál Gáborral – Kuncz Aladár halott volt –, tehát Párizs vagy az egyházi szolgálat helyett: a Korunk szerkesztősége következett.”⁶⁸ Az 1932. évi 1. számtól „mint helyettes szerkesztő belépett a lap kötetlékébe”,⁶⁹ 1934-ben a *Korunk* főmunkatársa (1934–35-ben a *Brassói Lapok* munkatársa, később temesvári szerkesztője) lett.⁷⁰

Harmincas évekbeli „balos eufóriáiról” később megvallotta, „alapvetően türelmetlen voltam. A türelmetlenség volt a forradalmiság formája. Azután, Hitler hatalomra jötte után tisztázódott, hogy talán még nem is egészen tudatosan, a helyzet, de az illúzió mindenestre összeomlott, tehát valahol előlről kellett kezdeni, és ez az előlről kezdés nem volt egyéb, mint a demokrácia és egy nem leszűkített humanizmus pluralista platformjának az újra feltalálása, az antifasizmus mint népfrontosság.” Az Erdélyi Fialatokkal való szakítását, mozgalma megtagadását, a baloldali „korszellem” szeptáns merevségét tárgyilagosságra törekedve idézte vissza. Erre mutat önvallomásainak korántsem érzelemmentes, többnyire mégis tényszerűen érvelő őszintesége. „Marxista voltam? Nem tudom [...]. Vajon nem egy lírikusnak, egy érzelmi lénynek, vagy ha tetszik, egy moralistának, egy etikai lénynek a valósághoz való empirikus viszonyulásáról van-e szó? [...] nem rejtegettem azt a rengeteg súlyos elfogultságot, amelynek én is rabja voltam, de meg kell mondanom, hogy nem egy téveszmének a legjobb hiszemben és a legjobb erkölcsi indítékokból kerültem hatalmába. [...] bármilyen tévtudatosak voltunk, a fasizmust akartuk megállítani, a fasizmussal szálltunk szembe, a háborút akartuk megakadályozni, a háborúval szemben, az ellenállásban alakult ki mindaz, ami alakult.”⁷¹

■ JEGYZETEK

1. A *Barabás Miklós Céh megalakulásához* (1930. 4. 61.), *Levél Pozsonyból* (1930. 9–10. 164.), *A német ifjúság arca* (1931. 4. 74–76.).
2. A Proust utáni modern európai prózaáramlatba tartozó, 1969-ben megjelent regényét Gaál biztatására írta 1938–40-ben. A mű az európai avantgárd és magyar szociográfiai hagyomány legnívósabb szintéziseinek egyike a magyar irodalomban.
3. *Szerelem*. Erdélyi Helikon 1930. 2. 127–128.

4. Molnár Gusztáv: *Beszélgések Méliusz Józseffel* (1930–1939). Korunk–Komp-Press, Kvár, 2012. 19–21.
5. Méliusz József: *Háborús napló* 39–40. Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban: PIM) V. 5585/4212.
6. *Méliusz József naplói és naplószerű feljegyzései* 13. PIM V. 5584/43/1–6.
7. *Önéletrajz*. 1978. okt. 5. Méliusz József önéletrajzi visszaemlékezései és bibliográfiái. PIM V. 5584/45.
8. Molnár Gusztáv: i. m. 71.
9. *Önéletrajz*. 1978. okt. 5.
10. Universität Zürich. Matrikelnummer 34096. Testatbuch für Herrn stud. theol. Josef Nelovánkovits. *Méliusz József egyetemi leckekönyvei*. PIM V. 5584/76.
11. Molnár Gusztáv: i. m. 37.
12. Méliusz József: *A Horace Cockery-Múzeum – Horace Cocecry darabokra tört elégiája*. Kriterion, Buk., 1983. 12.
13. *Méliusz József naplói és naplószerű feljegyzései* 67.
14. *Válami Szabó Dezsőről*. Ifjú Erdély 1929. nov.
15. *Kós Károly*. Uo. 1930. 9. 204–205.
16. *Versék, elbeszélések, tanulmányok TIZENEGY fiatal erdélyi írótól erdélyi művészek rajzaival* (Erdélyi fiatal írók antológiája). Minerva rt. Cluj-Kolozsvár, 1923.
17. Molnár Gusztáv: i. m. 137–138.
18. *Kemény János levele Sényi Lászlóhoz*. Marosvásárhely, 1930. jan. *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság levelesládája*. Levelek, iratok, adatok (1876–1948). S. a. r., jegyz. Marosi Ildikó. Kriterion, Buk., 1973. 188.
19. Méliusz József: *Szobor helyett irodalomszociológia*. A Hét 1969. jún. 6. 2.
20. *A Barabás Miklós céh megalakulásához*. Erdélyi Fialatok (a továbbiakban: EF). 1930. 4. 61.
21. 1930. máj. 24. *Erdélyi Fialatok*. Dokumentumok, viták 1930–1940. Közr. Dr. László Ferenc és Cseke Péter. Kriterion, Buk., 1986. [1990] (a továbbiakban: *EFdok*) 480.
22. Uo. 137–138.
23. Uo. 71.
24. *Az új hagyományért*. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 1969. 478.
25. *Méliusz József levele Jancsó Bélához*. Berlin, 1930. nov. 10. körül. *Jancsó Béla levelezése I. 1914–1930*. Gond. Cseke Péter. Kriterion, Kvár, 2015. (a továbbiakban: *JBlev.1*) 364–367. (74)
26. *Jancsó Béla levele Méliusz Józsefhez*. Kolozsvár, 1931. márc. 15. *Jancsó Béla – Méliusz József*. PIM V. 5583/273.
27. Molnár Gusztáv: i. m. 77–79.
28. *A német ifjúság arca*. EF 1931. 4. 74–76.
29. Méliusz József: *Cédulák*. Egyszemélyes kávéház. Pont, Bp., 2002. 48.
30. *Világnézet és irodalom Erdélyben*. 1932. okt. Méliusz József: *Irodalmi napló Erdélyben* (1929–1939) [...]. PIM V. 5584/20.
31. *Tamási Áron levele Méliusz Józsefhez*. Kolozsvár, 1931. jún. 4. *Tamási Áron – Méliusz József*. PIM V.5583/526.
32. Bolyai Zoltán [Gaál Gábor]: *Új írók – új arcvonal*. Korunk (a továbbiakban: K) 1932. 1. 72–74.
33. *Új arcvonal – Tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiája*. Erdélyi Helikon 1932. 5. 96.
34. *Buday György levele Jancsó Bélához*. Szeged, 1932. márc. 11. *Jancsó Béla levelezése*. II. 1931–1934. Gond. Cseke Péter. Kriterion, Kvár, 2016. (a továbbiakban: *JBlev.2*) 200. (20)
35. *Méliusz József levele Jancsó Bélához*. Temesvár, 1931. aug. 26. Uo. 116–118. (52)
36. 1931. szept. 10-én, I. Tóth Zoltán: *Az Erdélyi Fialatok munkája Temesváron*. EF 1931. 8–10. 153.
37. *Méliusz József levele Jancsó Bélához*. Temesvár, 1931. szept. 5. *JBlev.2*. 121–123. (55)
38. *Cédulák* 74–75.
39. *EFdok* 409. Jakabffy a Krassó-Szörény megyei Zaguzsénban élt.
40. Csapody Miklós: *Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fialatok*. Tiszatáj 1984. 7. 53.
41. Jakabffy Elemér – Páll György: *A bánási magyarság húsz éve Romániában 1918–1938*. Studium, Bp., 1939. 146.
42. *EFdok* 480.
43. *Méliusz József levele Jancsó Bélához*. Temesvár, 1931. szept. 16. *JBlev.2*. 125–130. (57)
44. *Keresztury Dezső levele Méliusz Józsefhez*. Berlin, 1931. okt. 31. *Keresztury Dezső – Méliusz József*. PIM V. 5583/298.
45. *Az „Erdélyi Fialatok” Temesváron*. EF 1932. 1–2. 27–28.
46. *Temesvári Hírlap* 1932. febr. 2.
47. *Az „Erdélyi Fialatok” lugosi estélye*. EF 1932. 3–4. III. borító.
48. A költemény február 7-én jelent meg a Temesvári Hírlapban. Fogadtatásáról részletesen Szávai Géza: *Helyzettudat és irodalom*. Dacia, Kolozsvár-Napoca, 1980. 79, 89–115. és *EFdok* 181, 217, 398–401, 419–420, 422–423.
49. Domokos Pál Péter: *Csíkszentmárton–Csekefalva nemes székely község üzen Nelovánkovits Melius Józsefnek, az erdélyi fiatalnak*. Csíki Néplap 1932. márc. 9. Idézi Szávai Géza: i. m. 92.
50. Uo. Tamási Áron írása: *Irodalmi házőrzők a Székelyföldön*. Temesvári Hírlap 1932. márc. 13.
51. *Az Erdélyi Fialatok szerkesztőségének válaszynilatkozata*. *EFdok* 422–423. (71)
52. *Jutalmat kap, aki ennél is többet kihoz egy versből*. EF 1932. 3–4. 48.
53. Első felesége, Hoffmann Klára (1910–1950) női fehérmű üzemlet és műhelyt vezetett Temesváron a második világháború végéig. Méliusz 1949. nyári letartóztatása után gyári munkásként dolgo-

zott. 1950. jún. 6-án letartóztatták, a kolozsvári Securitatén megkínozták, és a liftaknába dobták (Méliusz József szóbeli közlése. Pécs, 1979. okt. 12.). Temetése napján (1950. szept. 24.) Péter fiukat kiutasították a városból, kitiltották az ország iskoláiból. Elmeógyógyintézetben halt meg a kilencvenes években.

54. PIM (külön jelzet nélkül).

55. László Dezső: *Falvak népe*. EF 1932. 6. 109–110.

56. *Gaál Gábor levele Méliusz Józsefhez*. Cluj-Kolozsvár, 1932. nov. 5. Gaál Gábor: *Levelek* (1921–1945). S. a. r. Sugár Erzsébet. Kriterion, Buk., 1975. 185. (178)

57. *Gaál Gábor levele Méliusz Józsefhez*. Kolozsvár, 1932. nov. 11. Uo. 186. (179)

58. Méliusz József: *Az illúziók kávéháza*. Vallomások (1966–1971). Kriterion, Buk., 971. 86. és *Önéletrajz*. 1978. okt. 5.

59. Keltezés nélküli kézirat. PIM. Méliusznak a Falvak Népe 1932. okt. 21-i számában jelent meg verse.

60. Molnár Gusztáv: i. m. 178.

61. (m. n. j.): *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. K 1933. 1. 490.

62. *Széchenyi István és a magyar jelen*. Uo. 1933. 5. 417.

63. (sz.)–(m.): *A Széchenyi ébresztők*. Uo. 1933. 6. 490–492.

64. (M. N. J.): *Indulás*. Uo. 1933. 9. 701.

65. Méliusz 1933-as kéziratát idézi Molnár Gusztáv: i. m. 117–118.

66. Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Egy nemzedék szellemi élete. 22 esztendő kisebbségi sorsban. Fraternitas R.-T. Kolozsvár, é. n. [1941] 145–146.

67. *Önéletrajz*. 1978. okt. 5.

68. Molnár Gusztáv: i. m. 186.

69. *A szerkesztőség hírei*. K 1932. 1. 84.

70. *Önéletrajz*. 1978. okt. 5.

71. Molnár Gusztáv: i. m. 19–21. Uo. 19–21.

